

Mojca Bertoncel

Obred kozla za Azazela v 3 Mz 16 in judovskem izročilu

Oddaljitev Izraela od prvotnih obredov grešnega kozla v luči teorije Renéja Girarda

Pričujoča razprava obravnava obred kozla za Azazela v 3 Mz 16 in judovskem izročilu. V uvodu je predstavljena teorija Renéja Girarda. Sledi predstavitev svetopisemskega pojmovanja kozla za Azazela kot obreda, in sicer v povezavi z judovskim izročilom, nato pa analiza Izraelovega odmika od prvotnih oblik obreda grešnega kozla. Raziskava bo pokazala, kakšen odnos sta do obreda grešnega kozla zavzela Sveto pismo in judovsko izročilo, v primerjavi s podobnimi obredi grešnega kozla na antičnem Bližnjem vzhodu ter kakšen pomen ima za razumevanje tega odnosa Girardova teorija žrtvovanjskega nasilja.

1. Teorija Renéja Girarda

René Girard govori o nasilju kot izvirnemu principu vsega družbenega reda. Po Girardu nasilje izvira iz mimetičnosti človekove želje v njenem negativnem pomenu kot nezavedno prilaščajoče posnemanje.¹ Nasilje je stranski produkt mimetičnega rivalstva, ko tekmeča, ki želita isti predmet, vedno bolj ogrožata drug drugega. Namen prepovedi in obredov v prvotnih skupnostih je obvarovati skupnost pred mimetičnimi nemiri. V običajnih okoliščinah zadostujejo prepovedi. Ko v skupnost vstopi mimetično nasilje in maščevanja ni mogoče več zadržati, skupnost nasilje usmeri na skupno žrtev. Iskalci grešnega kozla in religijska skupnost žrtev dojemajo kljub njeni nedolžnosti kot resnično odgovorno za težave, ki jih je konec, ko jo kolektivno usmrtijo. Uničenje žrtve omogoči obnovev soglasja med

¹ Prim. R. A. Segal, *The Myth and Ritual Theory*, Blackwell Publishers, Oxford 1998, 285. Girard ne trdi, da je mimetična želja sama po sebi slaba, čeprav je treba priznati, da Girard v svojih zgodnejših delih obravnava predvsem negativni vidik mimetične želje. V zadnjih letih poudarja, da je mimesis tudi dinamična sposobnost ljudi, da se odprejo svetu in se vključijo v ljubeče odnose. Učinkovita postane v temeljni spremembi osebnosti, ki teži k posnemanju Boga. Prim. R. Girard, J. G. Williams (ur.), *The Girard Reader*, Crossroad Herder, New York 2002, 290-291.

člani skupnosti.² Za to nadomestno žrtev danes uporabljamo izraz *grešni kozel*, ki označuje žrtev in, pomenljivo, izvira iz Svetega pisma. Girard razlikuje med *grešnim kozlom kot obredom*, ki je opisan v 3 Mz 16, in *grešnim kozlom kot učinkom*. S slednjim misli na proces, po katerem se dve ali več oseb spravi na račun tretjega.³

Prenašanje nasilja na nadomestno žrtev je lahko navzoče tudi v t. i. žrtvovanjskih obredih. Ti so določeni, da ohranjajo mir v skupnosti z rednimi dejanji svetega nasilja nad žrtvijo. Ko obredi niso več učinkoviti, je skupnost znova v krizi. Nasilje ogrozi kulturni red oz. reguliran sistem razlikovanja, ki oblikuje identiteto ljudi in njihove vzajemne odnose. Vsaka skupnost v krizi slepo išče grešnega kozla. Prvotno je bila to človeška žrtev, kasneje nadomestna živalska žrtev. Žrtvovanjski obred lahko poteka tudi simbolno na resnični osebi. Kot v prvotnem dogodku gre tudi tu za očiščevanje in za natančno ponovitev soglasnega nasilja. Živalske žrtve lahko pred klanjem postanejo predmet zasramovanja in krutosti ter tako prevzamejo sovraštvo, ki ga člani družbe čutijo drug do drugega. Ker udeleženci v tem procesu delujejo iz strasti, ostaja kolektivni mehanizem, v katerem se znajdejo, zanje skrit. Preobrazbo pripisujejo žrtvi, ki so jo izgnali ali ubili. Žrtev tako nosi v sebi obenem prekletstvo in blagoslov, zato jo iz strahu pred njenim maščevanjem pogosto pobožanstvijo.⁴

Ko je žrtvovanjski obred izpostavljen kot to, kar dejansko je - kot iskanje grešnega kozla, izgubi svojo učinkovitost.⁵ Girard meni, da ima ključno vlogo pri tej demistifikaciji žrtvovanjskega obreda svetopisemska težnja postaviti se na stran žrtve. V najstarejših svetopisemskih besedilih se sicer še pojavlja kolektivno nasilje, vendar je v nasprotju z mitološkimi besedili, predstavljeno kot neupravičeno. Bralec, ki je bil opozorjen na vlogo grešnega kozla, lahko v Svetem pismu opazi naraščajočo težnjo po razkrivanju nedolžnosti žrtve.⁶

² Girard pojem žrtve v njenem prvotnem pomenu povezuje z obredi žrtvovanja človeške ali živalske žrtve. V evangeljskem smislu žrtev za Girarda pomeni pripravljenost dati sebe za druge. Prim. R. Girard, J. G. Williams (ur.), *The Girard Reader*, 292-293; R. Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, Grasset, Paris 1978, 258-268.

³ Prim. R. Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, 153-154; R. Girard, J. G. Williams (ur.), *The Girard Reader*, 11-14, 216.

⁴ Prim. R. Girard, *La violence et le sacré*, Grasset, Paris 1972, 13-101; R. Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, 15-81, 120-145; R. Girard, *Le bouc émissaire*, Grasset, Paris 1982, 21-62.

⁵ Prim. V. N. Redekop, *From Violence to Blessing*, Novalis, Ottawa 2002, 87-90, 103-109; R. Schwager, *Jesus in the Drama of Salvation*, The Crossroad Publishing Company, New York 1999, 128.

⁶ Prim. R. Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, 165-181; R. Girard, J. G. Williams (ur.), *The Girard Reader*, 154, 218.

2. Obred kozla za Azazela (*la'āzā'zēl*) v 3 Mz 16 in izročilu

Navajanje različnih vrst nečistosti v 3 Mz (11-15) se zaključuje s sporočilom o velikem spravnem dnevu, ki je določen za njihovo očiščevanje.⁷ Veliki spravni dan (heb.: yôm kippûr, LXX: ἡμέρα ἐξιλάσμοῦ) opisuje 3 Mz 16. Mišna mu posveča traktat Joma - Dan.⁸ Čeprav se je praznik verjetno razvil pozno, je imel v judovstvu pomembno vlogo.⁹ Slovesno obhajanje obredov je bilo letno obredno očiščevanje Izraela. Vodilo pa je tudi k novim oblikam in je celoten duhovniški razvoj v liturgiji odpuščanja grehov privedlo do njegovega vrha. Veliki spravni dan je zato imenovan tudi *veliki petek stare zaveze*.¹⁰

Šestnajsto poglavje 3 Mz je bilo predmet obsežnih raziskav o njegovi enotnosti, o virih in o njegovem mestu v duhovniškem viru. Različni deli obredov izhajajo iz različnih virov in so dokaz daljšega razvoja. Kljub temu še vedno ni soglasja o prvotni obliki praznika. Obhajanje slednjega je sedaj predstavljeno kot celota.¹¹

V nadaljevanju bodo predstavljeni obredi velikega spravnega dne, še posebno obred kozla za Azazela oz. obred grešnega kozla. Videli bomo, da je v judovskem izročilu ta obred obogaten z elementi, ki jih ne najdemo v Svetem pismu. Čeprav Mišna verjetno opisuje obrede velikega spravnega dne, kot so jih praznovali v Jeruzalemu pred uničenjem templja leta 70 po

⁷ Prim. J. Milgrom, *Leviticus*, v: G. A. Buttrick (ur.), H. G. May (ur.), S. Terrien (ur.), *The Interpreter's Dictionary of the Bible S (IDB)*, Abingdon, Nashville 1962, 543; *Uvod v Tretjo Mojzesovo knjigo*, v: *Sveto pismo Stare in Nove zaveze, SSP*, Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1996, 149.

⁸ Prim. P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, Institut Biblique Pontifical, Rome 1923, 89; J. C. Rylaardsdam, *Atonement, Day of*, v: *IDB I*, 313; P. P. Saydon, *Leviticus*, v: B. Orchard (ur.), F. Sutcliffe (ur.), R. C. Fuller (ur.), R. Russel (ur.), *A Catholic Commentary on Holy Scripture*, Thomas Nelson and Sons, London, New York, Paris 1953, 238.

⁹ Veliki spravni dan je postal najpomembnejši judovski praznik, čeprav v dobi pred izgnanstvom ni dokazov o njegovem obstoju. Kljub temu je imel praznik daljšo predzgodovino in je bil povezan z začetkom novega leta. Antični obred za priložnostno očiščevanje svetišča je bil prestrukturiran tako, da je vključeval letno očiščevanje narodovih grehov na 10. tišrija. Praznik se je verjetno pričel z obredom sprave za duhovništvo in tempelj, sčasoma pa je nesistematično prevzel še druge elemente. Prim. M. Noth, *Leviticus*, SCM Press, London 1981, 119; J. C. Rylaardsdam, *Atonement, Day of*, v: *IDB I*, 313; G. Hengton Davies, *Leviticus*, v: *IDB III*, 121; R. J. Faley, *The Day of Atonement*, v: R. E. Brown (ur.), J. A. Fitzmyer (ur.), R. E. Murphy (ur.), *The New Jerome Biblical Commentary (NJBC)*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1968, 71.

¹⁰ Prim. P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 109; *Uvod v tretjo Mojzesovo knjigo* v: *Sveto pismo Stare in Nove zaveze, SSP*, 149.

¹¹ Prim. M. Noth, *Leviticus*, 117-121; G. Hengton Davies, *Leviticus*, v: *IDB III*, 119, 121; P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 92-93; G. A. Buttrick, *The Interpreter's Bible II*, Abingdon, Nashville 1953, 77.

Kr., ni znano, ali je bil v starozaveznih časih obred kozla za Azazela povsem enak.¹² Svetopisemsko besedilo, ki zadeva obred kozla za Azazela, bo navedeno v celoti. To bo omogočilo lažjo primerjavo z judovskim izročilom. Kljub temu da je izročilo očetov izražalo avtoriteto institucij, je treba poudariti, da le-to v marsičem »razširja« navodila iz Svetega pisma glede izvedbe obreda kozla za Azazela.

Praznični postni dan se je po Mišni začel ob sončnem zahodu in je trajal do večera prihodnjega dne. Stroga vzdržnost je veljala za jed in pijačo, umivanje in maziljenje, obuvanje sandal in zakonsko občevanje.¹³ Priprava velikega duhovnika na obrede velikega spravnega dne se je začela sedem dni pred praznikom in je bila intenzivna.¹⁴ Na veliki spraven dan je svojo službo opravljal samo veliki duhovnik in to v beli obleki, ki naj bi po mnenju nekaterih raziskovalcev označevala ponižnost in spokornost,¹⁵ po mnenju drugih pa čistost.¹⁶ Sprava je bila dosežena s pomočjo *daritve za greh* (ḥattā't).¹⁷

Poleg očiščevanja templja so bili sestavni del obreda: žrtev za duhovnika, žrtev za ljudstvo in grešni kozel. Kot daritev za greh duhovnika in njegovo hišo so darovali mladega junca (prim. 3 Mz 16,3-11). Nanj je duhovnik položil roke in izpovedal svoje grehe ter grehe svoje hiše. V izpovedih nad juncem in dvema kozloma je duhovnik izrekel tetragram YHWH, kar je edina priložnost, ob kateri se je to zgodilo.¹⁸ Sledil je obred zadoščevanja za ljudstvo.

¹² Prim. G. J. Wenham, *The Book of Leviticus*, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1985, 232.

¹³ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 8,1-5; *Tosefta, Yoma* 4,1-5, v: J. Neusner (ur.), *The Halakhah: An Encyclopedia of the Law of Judaism*, Brill, Leiden-Boston-Köln 2000, 248-250; P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 93; Ramban (Nachmanides), *Commentary on the Torah* (prev. C. B. Chavel), Shilo Publishing House, New York 1974, 218-219; J. C. Rylaardsdam, *Atonement, Day of*, v: *IDB I*, 314.

¹⁴ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 1,1-7, v: *The Halakhah*, 221-225.

¹⁵ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 3,6, v: *The Halakhah*, 229; P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 95; J. H. Kurtz, *Offerings, Sacrifices and Worship in the Old Testament*, Hendrickson, Massachusetts 1998, 387-389; M. Noth, *Leviticus*, 120; G. J. Wenham, *The Book of Leviticus*, 230; J. C. Rylaardsdam, *Atonement, Day of*, v: *IDB I*, 314.

¹⁶ Prim. H. D. M. Spence, J. S. Exel, *The Pulpit Commentary. Leviticus, Numbers II*, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1983, 237-238.

¹⁷ Prim. J. Milgrom, *Atonement, Day of*, v: *IDB S*, 82. Predpogoj za delovanje *daritve za greh* (ḥattā't) je kesanje. Prim. J. Milgrom, *Sacrifices and offerings, OT*, v: *IDB S*, 767.

¹⁸ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 3,7, 4,2, 6,2; *Tosefta, Yoma* 2,1, v: *The Halakhah*, 229-230, 235, 244; P. Bellan-Boyer, *Kippur&Cover-ups: Exegesis of Leviticus 16*, v: *Colloquium on Violence and Religion. Judaism, Christianity and the Ancient World: Mimesis, Sacrifice and Scripture*, Union Theological Seminary, New York 2002, 3; P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 95-96; J. C. Rylaardsdam, *Atonement, Day of*, v: *IDB I*, 314-315; J. C. R. de Roo, *Was the Goat for Azazel Destined for the Wrath of God?*, *Biblica* 81 (2000), 237.

»⁷ *Nato naj vzame oba kozla in ju postavi pred Gospoda pri vhodu v shodni šotor.* ⁸ *In Aron naj vrže žreba za kozla: en žreb za Gospoda in drug žreb za Azazela.* ⁹ *Kozla, katerega je zadel žreb za Gospoda, naj Aron pripelje in daruje kot daritev za greh.* ¹⁰ *Kozla, katerega je zadel žreb za Azazela, pa naj živega postavi pred Gospoda, da nad njim opravi spravo in ga pošlje Azazelu v puščavo» (3 Mz 16,7-10).*

Na vzhodnem delu dvorišča je stala škatla z dvema žreboma (prim. 3 Mz 16,7-10). En žreb je nosil napis *za Gospoda*, drugi *za Azazela*. Mišna priporoča, naj bosta kozla v vseh vidikih podobna: po ceni, velikosti, barvi, pasla sta se na istem pašniku in bila celo kupljena istočasno.¹⁹ Veliki duhovnik je izvelkel oba žreba. Enega izmed kozlov je žreb določil za Gospoda oz. za daritev za greh. Če je bil to desni žreb, je bilo to dobro znamenje. Drugi žreb je določil kozla za Azazela. Duhovnik je na njegovo glavo privezal škrlaten trak. Tudi na kozla za Gospoda je navezal škrlaten trak, vendar na mestu, kjer bo zaklan, to je okrog vratu.²⁰ Veliki duhovnik je šel drugič k juncu, izpovedal grehe, ki so jih zagrešili on, njegova hiša in Božje ljudstvo, nato pa je junca zaklal.²¹ Sledil je obred kajenja s kadihom (prim. 3 Mz 16,12-13), nato pa obred škropljenja z junčevo krvjo. Ob tej edinstveni priložnosti je veliki duhovnik stopil v Presveto, z junčevo krvjo poskropil sprednjo stran pravilnega pokrova, nato pa sedemkrat pred pokrovom (prim. 3 Mz 16,14). Privedli so mu kozla za Gospoda, ki ga je zaklal in sledila je ponovitev obreda škropljenja s krvjo, tokrat kozlovo (prim. 3 Mz 16,15).²² Očistil je shodni šotor (prim. 3 Mz 16,16), nato pa z mešanico junčeve in kozlove krvi še oltar (prim. 3 Mz 16,18-19). Sledil je obred z živim kozlom (prim. 3 Mz 16,20-22), ki je bil z žrebom določen za Azazela.

»²⁰ *Ko dokonča spravni obred za svetišče, shodni šotor in oltar, naj pripelje živega kozla.* ²¹ *Aron naj položi obe roki živemu kozlu na glavo in naj nad njim prizna vse krivde in hudodelstva Izraelovih sinov, vse njihove grehe in jih naloži kozlu na glavo. Potem naj ga po pripravljenem možu pošlje v puščavo.* ²² *Kozel naj odnese na sebi vse njihove krivde v nerodovitno pokrajino. Tako naj pošlje kozla v puščavo» (3 Mz 16, 20-22) ... »²⁶ *Tisti pa, ki je odgnal kozla za Azazela, naj si opere oblačila in se okopa v vodi; potem sme priti v tabor» (3 Mz 16,26).**

¹⁹ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma 6,1, v: The Halakhah*, 242; *Barnabovo pismo 7,8, v: G. Kocjančič (ur.), Spisi apostolskih očetov*, Mohorjeva družba, Celje 1996, 247; P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 95; J. C. Rylaardsdam, *Atonement, Day of*, v: *IDB I*, 314.

²⁰ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma 3,8, 4,1-2; Tosefta, Yoma 2,9, 3,10; Yerushalmi, Yoma 4,1 II, 2, v: The Halakhah*, 231-235; Ramban (Nachmanides), *Commentary on the Torah*, 224; P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 95-96.

²¹ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma 3,7, v: The Halakhah*, 230, 235.

²² Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma 5,4; Tosefta, Yoma 2,16, 3,1-2, v: The Halakhah*, 239-241.

Po duhovnikovem polaganju rok in izpovedi grehov ljudstva so bili grehi naloženi na kozlovo glavo, nato pa je za to pripravljen mož žival odpejljal v puščavo, kjer so jo izpustili. Po Nothu je ta postopek odstranitve grehov v okviru 3 Mz 16 poznejši dodatek obredu duhovniške sprave. Nedvomno gre za zelo star obred, ki je obstajal neodvisno od sedanjega konteksta.²³

Mišna poroča, da so grešnega kozla nato odvedli skozi vzhodna vrata proti Oljski gori. Za to priložnost so zgradili most čez Cedron, da so žival po zgledu Babiloncev izpostavili ravnanju množice, ki ji je trgala volno in pospeševala njen odhod z grehi vred.²⁴ Veliki duhovnik je na Oljski gori predal kozla možu, ki ga je odvedel v puščavo. Navadno je to delo opravil tujec, čeprav rabi Yose poroča, da so bile tudi izjeme.²⁵ Vplivni Jeruzaleščani so kozla pospremili do prve izmed desetih postaj,²⁶ ki so vodile do prepada. Na koncu poti je mož, ki je vodil kozla, odtrgal polovico škrlatnega blaga in ga privezal na skalo, polovico pa med kozlove rogove. Nato je žival pahnil v prepad. Še preden je padla na tla, se je raztreščila na kose. Nato se je mož vrnil na deseto postajo, kjer je kot nečist, zaradi stika s prenašalcem greha, ostal preostanek dneva.²⁷ Možje, ki so bili na postajah ob poti, so z mahanjem z zastavico signalizirali, da je bil kozel vržen v prepad, dokler sporočilo ni doseglo velikega duhovnika, ki je nadaljeval z obredi.²⁸ Rabi Izmael pravi, da je obstajalo še drugo znamenje; to je bil škrlaten trak, ki je bil navezan na vrata svetišča. Ko je kozel prišel do puščave, je ta postal bel (prim. Iz 1,18). Babilonski Talmud pravi, da je štirideset let, za časa velikega duhovnika Simeona Pravičnega, trak postal bel takoj, ko je bil kozel vržen v prepad, v znamenje, da so bili grehi ljudstva odpuščeni. Pozneje sprememba v belo ni bila stalna, kar je bil dokaz moralne in duhovne pokvarjenosti ljudstva; štirideset let pred uničenjem drugega templja niso več opazili spremembe barve.²⁹

²³ Noth dopušča možnost, da je bil obred prvotno opravljan v lokalno omejenem krogu častilcev in je le sčasoma postal del kulta v Jeruzalemu. Prim. M. Noth, *Leviticus*, 124-125.

²⁴ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 6,4; *Tosefta, Yoma* 3,13, v: *The Halakhah*, 244; J. C. Rylaardsdam, *Atonement, Day of*, v: *IDB I*, 315.

²⁵ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 6,3, v: *The Halakhah*, 244.

²⁶ Mišna navaja, da je bilo postaj deset, mnenja rabijev o številu postaj pa se razhajajo. Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 6,4; *Tosefta, Yoma* 3,13, v: *The Halakhah*, 244.

²⁷ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 6,5, v: *The Halakhah*, 244-245.

²⁸ Prim. M. Jastrow ml., J. F. McCurdy, K. Kohler, M. Jastrow, I. Husik, *Azazel*, v *Jewish encyclopedia.com*, URL=<http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=2203&letter=A>. 6. 7. 2004.

²⁹ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 6,7, v: *The Halakhah*, 245; P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 100; L. F. Church (ur.), *Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible*, Marshal Morgan&Scott, London 1960, 129; H. Lesetre, *Bouc émissaire*, v: F. Vigoroux, *Dictionnaire de la Bible*, Librairie Letouzey et Ané, Paris 1926, 1872.

Sledil je sklep velikega spravnega dne (prim. 3 Mz 16,23-28). Veliki duhovnik je odložil spokorna oblačila in si nadel veličastno zlato oblačilo, da bi na oltarju daroval žgalno daritev zase in za ljudstvo.³⁰ Trupli junca in kozla - daritve za greh so odnesli na kraj, kamor so metali tempeljski pepel (prim. 3 Mz 4,12), in ju tam zažgali. Mož, ki je to delo opravil, in tisti, ki je odvedel grešnega kozla, sta bila nečista in sta se morala skopati in umiti svoja oblačila, preden sta se pridružila skupnosti. Ljudstvo je po končanih obredih pelo in se veselilo. Veliki spraven dan je bil trenutek izredne preнове, ki je prežemala ves Izrael.³¹

3. Etimologija izraza Azazel ('āzā'zēl)

Za razumevanje obreda grešnega kozla je treba najprej razjasniti vprašanje o pomenu Azazela, omenjenega v 3 Mz 16. Etimološko je imel izraz v različnih časih različne pomeni. To dokazujejo tudi prevodi izraza, ki je v izvirniku vselej označen s predlogom lē (la'āza'zēl).³² Ta je preveden: »za Azazela« (v. 8, 10 a, 26; ang. »for Az'a.zel«;³³ fr. »pour Azazel«³⁴); Azazelu (v. 10 b, ang. »to Az'a.zel«; fr. »à Azazel«); »živi kozel« (v. 21, ang. the »live goat«; fr. le »bouc vivant«). Septuaginta prevaja hebrejski izraz v pomenu kozel, ki gre (proč): ὁ ἀποπομπαῖος (v. 8, 10 a), ἡ ἀποπομπή (v. 10 b) in ὁ διεσταλμένος εἰς ἄφεσιν (v. 26).³⁵ To zelo zgodnjo razlago izraža Vulgata s *caper emissarius* (v. 8, 10, 26), ki s tem izrazom označi le kozla, ki ga je žreb določil za Azazela, medtem ko kozla za Gospoda imenuje *hircus* (hebr. šā'îr, gr. ὁ ἥμιαιρος).³⁶

1. Večina sodobnih komentatorjev meni, da je Azazel kozlu podoben demon (prim. 3 Mz 17,7).³⁷ To razlago podpirajo naslednji argumenti: a) ker

³⁰ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 7,2, v: *The Halakhah*, 247.

³¹ Prim. P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 101; J. C. Rylaardsdam, *Atonement, Day of*, v: *IDB I*, 316.

³² Prim. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1967/1977, 3 Mz 16 (v. 8, 10, 26).

³³ Prim. *The Holy Bible, NRSV*, Thomas Nelson Publishers, Nashville 1989.

³⁴ Prim. *La Bible, Traduction œcuménique de la Bible comprenant l'Ancien et le Nouveau Testament*, Alliance Biblique Universelle, Le Cerf, Paris 1988.

³⁵ Prim. *Septuaginta*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1979.

³⁶ Prim. *Biblia Sacra Iuxta Vulgata Versionem*, 4. izdaja, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1994. *The Holy Bible, NRSV*, opombe k 3 Mz, 16, 103-104.

³⁷ Prim. 'āzā'zēl, v: L. Koehler, W. Baumgartner, *The Hebrew Aramaic Lexicon of the Old Testament II*, Brill, Leiden 1995, 806; J. H. Kurtz, *Offerings, Sacrifices and Worship in the Old Testament*, 396, 399-403; H. D. M. Spence, J. S. Exel, *The Pulpit Commentary II*, 239; G. J. Wenham, *The Book of Leviticus*, 234; Ramban (Nachmanides), *Commentary on the Torah*, 217; B. Janowski, *Azazel*, v: K. Van der Toorn (ur.), B. Becking (ur.), F. W. Van der Horst (ur.), *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Brill, Leiden 1995, 241, 243-244; D. P. Wright, *Azazel*, v: D. N. Freedman (ur.), *The Anchor*

je bil prvi kozel namenjen nadnaravnemu bitju, verjetno to velja tudi za drugega.³⁸ b) Kozel, določen za Azazela, je izgnan v puščavo, ki je pogosto opisana kot prebivališče demonov. c) Nekateri razlagalci Azazela identificirajo s poglavarjem padlih angelov.³⁹

2. Izraz označuje *kraj* kozlove *smrti* oz. gorsko pečino, s katere je bil kozel vržen.⁴⁰

3. Izraz izvira iz povezave z aramejsko besedo *azala*, ki pomeni odstraniti. Pomen izraza bi bil: *uničenje ali popolna odstranitev krivde*.⁴¹

4. Po Janowskem je treba Azazela povezati z obredi, v katerih so živali uporabljali namesto ljudi, da bi magično pomirile jezo božanstvo. Ti obredi naj bi se z anatolsko-sirskega področja preko kanaanskega obreda grešnega kozla razširili na palestinsko-izraelsko območje, pa tudi na jonsko-grško območje. Vzporednice tem obredom najdemo v Svetem pismu (3 Mz 14,

Bible Dictionary I, Doubleday, New York 1992, 536; R. J. Faley, *The Day of Atonement*, v: *NJBC*, 72; T. H. Gaster, *Azazel*, v: *IDB* I, 326; M. V. Houghton, *The Problem of Azazel in the Day of Atonement*, URL=<http://www.ratzlaf.com/Azazel.pdf>. 7. 6. 2004.; J. C. Rylaardsdam, *Atonement, Day of*, v: *IDB* I, 315. Tako prepričanje delita tudi *Sveto pismo Stare in Nove zaveze*, SSP, opomba št. 8 k 3 Mz 16, 8, 167 in *La Bible TOB*, opomba št. 8 k 3 Mz 16, 8, 145.

³⁸ Prim. J. H. Kurtz, *Offerings, Sacrifices and Worship in the Old Testament*, 397-398. Poleg možne etimologije izraza v povezavi s padlimi angeli, E. Lipinski enači poslanje k Azazelu s poslanjem k Satanu. Prim. E. Lipinski, *Azazel*, v: P. M. Bogaret (ur.), M. Delcor (ur.), E. Jacob (ur.), E. Lipinski (ur.), R. Martin-Achard (ur.), J. Ponthot (ur.), *Dictionnaire Encyclopedique de la Bible*, Brepols, Paris 1987, 170-171. Značaj Satana kot tožnika pravičnih ustreza vlogi Azazela v odnosu do sprave na veliki spravni dan. Prim. J. H. Kurtz, n. d., 403. Na ta dan, Satan tri ure ni obtoževal Izraela pred Bogom. Bil je trenutek, ko je bil zavezni odnos čist. Prim. P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 97. Daleč od tega, da bi vključevalo prepoznanje Azazela kot božanstva, je bilo poslanje kozla po Nahmanidesu simbol en izraz ideje, da je ta grehe odnesel nazaj k viru vse nečistosti. Prim. M. Jastrow ml., J. F. McCurdy, K. Kohler, M. Jastrow, I. Husik, *Azazel*, v: *Jewish encyclopedia.com*, URL=<http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=2203&letter=A>. 6. 7. 2004. Razlagi, da bi bil Azazel identičen s Satanom, nasprotujejo še H. Lesetre, *Bouc émissaire*, v: *Dictionnaire de la Bible*, 1874; H. D. M. Spence, J. S. Exel, *The Pulpit Commentary* II, 240; omenja pa jo tudi G. A. Buttrick, *The Interpreter's Bible* II, 77-78.

³⁹ Prim. P. P. Saydon, *Leviticus*, v: *A Catholic Commentary on Holy Scripture*, 238; D. P. Wright, *Azazel*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 536; T. H. Gaster, *Azazel*, v: *IDB* I, 326; J. C. R. de Roo, *Was the Goat for Azazel Destined for the Wrath of God?*, 234, idr.

⁴⁰ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 6,4-5, 6,7, v: *The Halakhah*, 244-245; *La Bible TOB*, opomba k 3 Mz 16,8, 145; J. H. Kurtz, *Offerings, Sacrifices and Worship in the Old Testament*, 396, 398; G. J. Wenham, *The Book of Leviticus*, 234; B. Janowski, *Azazel*, v: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, 241; D. P. Wright, *Azazel*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 536; H. Lesetre, *Bouc émissaire*, v: *Dictionnaire de la Bible*, 1875, idr.

⁴¹ Prim. J. H. Kurtz, *Offerings, Sacrifices and Worship in the Old Testament*, 396; G. J. Wenham, *The Book of Leviticus*, 234; H. Lesetre, *Bouc émissaire*, v: *Dictionnaire de la Bible*, 1875; D. P. Wright, *Azazel*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 536, idr.

Zah 5) in zunaj njega. Pomen fraze *za Azazela* je po Janowskem: *za izničenje božje jeze*.⁴² Tej razlagi se pridružujeta tudi D. P. Wright in de Roova, ki meni, da gre za uničenje pogubnih učinkov greha z uničenjem vzroka in simbola zla.⁴³

5. Tawil ob primerjavi z ugaritskimi in akadskimi besedili Azazela enači z Motom, kanaanskim bogom podzemlja.⁴⁴

4. Odmik Izraelove teologije od prvotnih oblik obreda grešnega kozla

Eden izmed ključnih poudarkov Girardove teorije je v poudarjanju edinstvenosti judovsko-krščanske religije, katere značilnost je odmik od nasilnega odstranjevanja zunanje nečistosti k etični odgovornosti. Ta razvoj je dobro viden tudi v Izraelovem pojmovanju obreda grešnega kozla v primerjavi s podobnimi obredi antičnega Bližnjega vzhoda.

Poseben pomen obreda grešnega kozla je v odstranitvi nečistosti. Njegova starost in razširjenost sta presenetljivi, zaradi česar lahko sklepamo, da je praznik velikega pravega dne kasnejšega nastanka kot omenjeni obred. Ta obred so prvotno opravljali v času nevarnosti; očiščeval naj bi svetišče.⁴⁵ Po Janowskem obred kozla za Azazela predstavlja tip obreda odstranitve, ki izvira iz področij južne Anatolije in severne Sirije, znan pa je tudi v Mezopotamiji. Motiv grešnega kozla je dobro izpričan v hetitsko-hurskih obredih iz Kizzuwatna. V teh obredih so nosilci nečistosti številne živali. V asirski magiji podobno veliko govorijo o kozlih in podobnih živalih, vendar tu nikoli ne gre za prenos grehov ali bolezni in kozla ne izženejo, ampak ubijejo.⁴⁶ Strokovnjaki so pokazali, da so obredi, ki vključujejo prenos okužbe ali krivde, v antičnih religijah zelo pogosti.⁴⁷

Izmed mnogih obredov očiščevanja v babilonski religiji nobeden ne sporoča, da bi kakšna žival, obsojena na smrt, nosila grehe ljudstva in bila izgnana v puščavo. Vedno gre le za spravo za posameznika. Kozla, imeno-

⁴² Prim. B. Janowski, *Azazel*, v: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, 244.

⁴³ Prim. D. P. Wright, *Azazel*, v: P. J. Achtemeier (ur.), *Harper's Bible Dictionary*, Harper&Row, San Francisco 1985, 82; J. C. R. de Roo, *Was the Goat for Azazel Destined for the Wrath of God?*, 234, 236-238.

⁴⁴ Tawilovo mnenje navaja: J. C. R. de Roo, *Was the Goat for Azazel Destined for the Wrath of God?*, 235.

⁴⁵ Prim. D. P. Wright, *Day of Atonement*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 72, 75; G. A. Buttrick, *The Interpreter's Bible* II, 77; J. Milgrom, *Atonement, Day of*, v: *IDB S*, 82-83.

⁴⁶ Prim. B. Janowski, *Azazel*, v: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, 244; D. P. Wright, *Day of Atonement*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 74.

⁴⁷ V Izraelu isto idejo vključuje obred za očiščenje gobavca (3 Mz 14,6-7) in poslanje ženske, ki je predstavljala krivičnost, v Šinar (Zah 5,6-11). Med antičnimi Hetiti sta bili ženska in koza z večbarvno volno odvedeni čez tabor v tabor sovražnika kot žrtev njihovemu bogu, ki je prinesel nadlogo. Prim. J. C. Rylaardsdam, *Atonement, Day of*, v: *IDB I*, 315.

vanega *mašhuldubbu*, po katerem je zlo izgnano, ubijejo, njegovi razkosani deli pa predstavljajo grešnikove ude. Ta oblika sprave se v marsičem razlikuje od hebrejskega obreda grešnega kozla.⁴⁸

Pomenljiv je tudi babilonski obred očiščevanja templja Nebo, ki je potekal na 4. in 5. dan novoletnega praznovanja. Mašmašu, duhovnik, ki je zadolžen za zaklinjanja, ukaže, naj ovnu odsekajo glavo. Nato očisti tempelj, tako da ga drgne s truplom ubitega ovna.⁴⁹ Nakar njegovo truplo vrže v reko Nala. Neki drug mož naredi enako z glavo žrtve. Odstranitev trupla in glave označuje odstranitev greha iz mesta. Oba moža sta nečista in morata bivati od 5. do 12. dneva na polju. Veliki duhovnik ne sme videti očiščevanja templja, sicer bi postal nečist. Oven v obredu igra vlogo grešnega kozla. Izrazi-ta je dobesedno dojeta odstranitev nečistosti s prenosom na ovna.⁵⁰

Številni obredi govorijo o jeznih božanstvih in demonih, s katerimi se je treba spraviti. Tisti, ki trpijo, morajo prinesiti darove za pomiritev demonske jeze (hetitski obred Ašela). V drugih obredih so demoni varuhi zla. V hetitskem obredu Ambazzi poteka zdravljenje bolnika tako, da se zlo prenese z njega na nadomestek, ki ga predstavlja miš.⁵¹ V nekem sumerskem obredu kralj na ukaz Ea in Marduka s puščico ustrelj mladega kozla in vanj prenese bolezen, ki so mučile čredo. Žival nato zbeži v puščavo. V tem primeru gre za bolezen, katere se je treba znebiti in ne za greh, za katerega se je treba spokoriti. Tega izgona bolezni udeleženci obreda niso razumeli kot simbolnega, ampak kot resničnega.

Pri Grkih in Rimljanih je znan obred *lustratio*, ki meščane očiščuje grehov, storjenih zoper kult. Meščani so se molče na določen dan zbrali izven obzidja. Uradnik je s tremi žrtvami (ovnom, svinjo in bikom) naredil tri kroge okrog skupnosti, da so bile res zbrane vse nečistosti. Po tretjem krogu je izrekel molitveno formulo in daroval žrtve. Kdor ni sodeloval pri obredu, ni bil očiščen in ni mogel več biti član mesta.

J. G. Frazer našteva številne druge primere grešnih kozlov, ki poročajo o izgonu grehov, bolezni in zla z nasiljem. Nadomestke nato izženejo, sežgejo, pokopljejo, tako da izginejo z vsem zlom. Judovski grešni kozel je po Fra-

⁴⁸ Prim. P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 109-110.

⁴⁹ Tudi ob posvečevanju novega templja, v hetitskem obredu Ulippi, najdemo obred klanja ovce. Z njeno krvjo so pomazali in tako očistili kip boga, zidove zgradbe in kulturno posodje.

⁵⁰ V Jeruzalemu je bilo letno očiščevanje templja najvišje obredno opravilo, ki ga je opravil veliki duhovnik v duhu spokornosti. V Babilonu je bilo očiščevanje templja naloga, ki je bila zaupana duhovniku nižje stopnje. Levitska sprava se je po krvi žrtve dovršila, babilonska žrtev pa ne očiščuje, ne da bi omadeževala. Prim. P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 111-114; T. H. Gaster, *Sacrifices*, v: *IDB IV*, 153.

⁵¹ Prim. D. P. Wright, *Azazel*, v: *The Anchor Bible Dictionary I*, 537.

zerju podoben drugim.⁵² Natančnejše raziskave pa so dokazale, da to ni res. Motiv pomiritve hudega duha s kozlom kot darom je namreč miselnosti Mojzesove postave popolnoma tuj.⁵³ Obred kozla za Azazela prihaja iz pred-duhovniške oblike obreda, v katerem je imel Azazel bolj aktivno vlogo, in sicer kot jezno božanstvo ali kot varuh zla.⁵⁴ Mnogi raziskovalci menijo, da so začetniki obreda imeli Azazela za resnično bitje. Izraelsko ljudstvo je živelo med ljudstvi, ki so bila izrazito vraževerna; ta praznovernost je bila povezana z lokalnimi božanstvi. Azazel naj bi bil poglavar nadnaravnih puščavskih bitij oz. demon, ki se je razvil v božanstvo. Toda Azazel ni bil nikoli hebrejski nacionalni bog. Jewish Encyclopedia poudarja, da je bilo simbolno dejanje dejansko odpoved Azazelovi avtoriteti.⁵⁵

Tudi Janowski meni, da je vključitev figure z imenom Azazel v 3 Mz 16 povzročil motiv puščave. Žrtvovanje kozla Azazelu pripada najstarejšim virom 3 Mz 16 in je del religijsko-magičnega pojmovnega sveta severne Sirije. Izraelci so ga posvojili v času oblikovanja 3 Mz 16, in sicer v skladu z edinstvenimi izraelskimi interpretacijskimi predpostavkami, ki izvirajo iz poizgnanskega monoteizma.⁵⁶

Po Wrightu je bil Azazel v svetopisemskem obredu nemočna figura, ki se močno razlikuje od demonov v drugih religijah antičnega Bližnjega vzhoda. Glavni razlog za tak preobrat je v težnji izraelskega monoteizma, ki zavrača vsako moč, ki bi mogla tekMOVATI z Jahvejem. Duhovniški vir le redko omenja demone. V 3 Mz 17,7, kjer se to zgodi, pa demone obravnava slabšalno in ne izraža vere v njihov resničen obstoj. V 3 Mz 16 za razliko od demonov v poganskih religijah Azazel ne škoduje in ne prejema darov. Večina avtorjev nasprotuje mnenju, da bi bil grešni kozel lahko daritev demonu.⁵⁷

Noth meni, da je mogoče v kozlu za Azazela razlikovati dva elementa, ki sta bila v zgodovinskem razvoju združena. Poslanje grešnega kozla k Azazelu izvira iz obreda pomiritve jeznega božanstva, nalaganje krivde na kozla pa izraža njeno odstranitev in je nekoliko kasnejšega nastanka, čeprav gre še vedno za zelo arhaičen pojav.⁵⁸ Médebielle navaja še dve ključni

⁵² Prim. P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 109-113; D. P. Wright, *Day of Atonement*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 74.

⁵³ Prim. H. D. M. Spence, J. S. Exel, *The Pulpit Commentary* II, 239-240.

⁵⁴ Prim. D. P. Wright, *Azazel*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 537.

⁵⁵ Prim. M. Jastrow ml., J. F. McCurdy, K. Kohler, M. Jastrow, I. Husik, *Azazel*, v *Jewish encyclopedia.com*, URL=»<http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=2203&letter=A>«. 6. 7. 2004; M. Noth, *Leviticus*, 124-125.

⁵⁶ Prim. B. Janowski, *Azazel*, v: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, 244-245.

⁵⁷ Prim. G. J. Wenham, *The Book of Leviticus*, 234; D. P. Wright, *Day of Atonement*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 73; D. P. Wright, *Azazel*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 536-537. Tudi Lesetre poudarja, da Azazel v 3 Mz 16 nima nobenih značilnosti nasilnega božanstva. Prim. H. Lesetre, *Bouc émissaire*, v: *Dictionnaire de la Bible*, 1875.

⁵⁸ Prim. M. Noth, *Leviticus*, 125.

značilnosti pomena obreda grešnega kozla v 3 Mz 16: 1. prenos grehov na kozla je le simbol in 2. izgon kozla za Azazela ne povzroči sprave, ampak le kaže njene učinke. Judovski obred velikega spravnega dne po Médebiellu ne predstavlja nobenega posebnega babilonskega sledu in je le zgovoren prikaz že opravljene sprave.⁵⁹

Izrael je za razliko od drugih religij antičnega Bližnjega vzhoda svoj odnos do problema nečistosti, postavil na povsem drugačne temelje. Edini vir upora zoper Boga je človekovo srce in tam mora redno priti do prenove.⁶⁰ Še posebno od izgnanstva dalje so imeli Judje natančno zavest o grehu in o nujnosti zadoščevanja. To se je izvrševalo s temu namenjenimi žrtvami, še posebno na veliki spravi dan.⁶¹ Namen *daritve za greh* (ḥattā't) je bil odstraniti nečistost iz svetišča. Učinek daru za osebo je posreden in je opisan z glagolom *kipper*,⁶² v pomenu *pomiriti, zadostiti, spraviti*. Kadar je glagol *kipper* s predlogom povezan z osebo, izraz pomeni, da je očiščenje, ki se zgodi v svetišču, storjeno v korist te osebe (3 Mz 16, 6). To razodeva človeški dejavnik v dinamiki žrtve: ljudje so tisti, ki povzročajo nečistost s svojimi grehi.⁶³

Tudi Mišna izpostavlja etični pomen velikega spravnega dne, ko poudarja, da za prestopke, ki zadevajo odnos med človekom in Bogom, zadoščuje veliki spravi dan; za prestopke, do katerih pride v odnosih med ljudmi, pa bo veliki spravi dan zadoščeval le, če si bo krivec pridobil naklonjenost svojega bližnjega.⁶⁴ Tisti, ki se zanaša na to, da bo veliki spravi dan poravnal njegove grehe, naj se zaveda, da se to v tem primeru ne bo zgodilo.⁶⁵ Celoten položaj Izraela je tako po Neusnerju odvisen od namena, ki motivira njegova dejanja v odnosu do Boga ali bližnjega. Prečiščenje kulta na eni strani jasno izpostavlja temo sprave, ki zahteva kesanje, na drugi strani pa Božjo moč odpuščati in očiščevati od greha. Obredi zadoščevanja torej ne delujejo *ex opere operato*, ampak samo pogojno.⁶⁶ Bog ni nikoli predmet sprave,

⁵⁹ Prim. P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 111.

⁶⁰ Prim. J. Milgrom, *Atonement in the OT*, v: IDB S, 79-80.

⁶¹ Prim. R. Schwaggar, *Jesus in the Drama of Salvation*, 37-38.

⁶² Pomenljiv je pomen glagola *kipper*, ki med drugim združuje pomena: 1. *po duhovniku očistiti se od stvari, ki omadežujejo* in 2. kadar je osebek Bog - *odpustiti grehe*. Prim. J. B. Bauer, *Atonement*, v: J. B. Bauer, *Encyclopedia of Biblical Theology*, Crossroad, New York 1981, 50.

⁶³ Prim. D. P. Wright, *Day of Atonement*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 72-73.

⁶⁴ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma* 8,7, v: *The Halakhah*, 252, 256. Za namerno dejanje onečaščenja svetišča in svetih stvari zadoščuje kri kozla, ki je v njem poškopljena na veliki spravi dan. Za vse druge prestopke postave zadoščuje grešni kozel. Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Yerushalmi Yoma*, 8,6 I,1, v: *The Halakhah*, 251.

⁶⁵ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Tosefta, Yoma* 4,9, v: *The Halakhah*, 253; P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 103.

⁶⁶ Prim. J. Neusner (ur.), *The Halakhah*, 255-256.

ampak je vedno tisti, ki spravo omogoča.⁶⁷ Ta etični dosežek nima primere v antičnem svetu.⁶⁸ Naraščajoči razvoj pojmovanja osebne zavesti grešnosti in s tem tudi potrebnosti zadoščevanja vsakega posameznika⁶⁹ lahko označimo za enega najpomembnejših vplivov na starozavezni prelom s t. i. žrtvo-vanjskim mehanizmom grešnega kozla. Krizo skupnosti, še posebno v času izgnanstva in po njem, začenjajo dojemati kot posledico grehov vseh članov skupnosti in ne kot posledico grešnosti posameznika,⁷⁰ ki ga Girard imenuje grešni kozel. Šele takrat, ko so ljudje spoznali, da stanje družbe oblikujejo vsi ter da je to v mnogočem posledica grehov vseh članov skupnosti, je bilo mogoče prestopiti iz sveta magije v svet osebne odgovornosti in etike. V tem prestopu se kaže edinstvenost judovstva in krščanstva.

5. 3 Mz 16 in judovsko izročilo o obredu kozla za Azazela v luči Girardove teorije

René Girard je v svojem raziskovanju številnih antičnih pa tudi drugih besedil odkril značilne elemente mehanizma grešnega kozla, ki izražajo nasilje nad žrtvijo. Naša analiza nam bo pomagala razkriti sledi obreda kozla za Azazela, kot so ga izvajali v prvotni obliki, pa tudi odmik Izraela od starih oblik tega obreda.

1. Pomemben element Girardove teorije je *konflikt med tekmečema*,⁷¹ ki se izraža v njuni želji doseči isti cilj. V etimoloških razlagah izraza Azazel smo videli, da med strokovnjaki prevladuje prepričanje, da je Azazel demon ali celo puščavsko božanstvo. Azazel bi kot nadnaravno bitje zlahka predstavljal Jahvejevega tekmeča, ki tekmuje za naklonjenost Božjega ljudstva. Toda 3 Mz 16 ne dopušča takega pojmovanja. Veliki duhovnik ni sam določil enega kozla za Gospoda in drugega za Azazela. Uporaba žreba v ta namen predpostavlja, da je bilo nasproti Jahveju postavljeno bitje, ki mu nasprotuje, zato je bilo treba poudariti Jahvejevo superiornost in odstraniti vsako primerjavo med njima.⁷² V izbiri žrtve z žrebom gre za jasno priznanje superiornosti Jahveju kot Izraelovemu Bogu, kar izraža dejstvo,

⁶⁷ Prim. O. Kaiser, *Sprava*: v: A. Grabner-Haider, J. Kraševac, *Biblični leksikon*, Mohorjeva družba, Celje 1984, 683.

⁶⁸ Prim. J. Milgrom, *Atonement, Day of*, v: IDB S, 83.

⁶⁹ Prim. A. Grabner-Haider, *Zadoščenje*, v: *Biblični leksikon*, 775-776.

⁷⁰ Prim. T. H. Gaster, *Sacrifices*, v: IDB IV, 153.

⁷¹ Prim. R. Girard, *La violence et le sacré*, 63-129.

⁷² Prim. J. H. Kurtz, *Offerings, Sacrifices and Worship in the Old Testament*, 397-398; M. Noth, *Leviticus*, 121; H. D. M. Spence, J. S. Exel, *The Pulpit Commentary* II, 240. Če bi duhovnik samovoljno določal namembnost kozlov, bi to po Nahmanidesu pomenilo čaščenje Azazela. Nahmanides ostro nasprotuje očitkom malikovalcev, da v poslanju kozla k Azazelu opravljajo isti obred kot oni in jasno poudarja, da ne gre za žrtvovanje demonom. Prim. Ramban (Nachmanides), *Commentary on the Torah*, 220-221.

da je tudi kozel za Azazela živ postavljen pred Gospoda, preden je poslan v puščavo. Gospod je tisti, ki odloča o namembnosti obeh žrtev. Pomembno je poudariti, da grešnega kozla niso pojmovali kot dar za Azazela.⁷³

2. Sveto pismo ne govori o tem, kakšna naj bi bila kozla, uporabljena v obredih na veliki spravni dan. Kljub temu izročilo navaja priporočilo, naj bosta *kozla v vseh vidikih podobna*, obenem pa dopušča izjeme.⁷⁴ Na prvi pogled nepomemben podatek ima v Girardovi teoriji pomembno vlogo v izbiri žrtve, ki jo spremlja brisanje razlik.⁷⁵ Toda v obredih velikega spravnega dne po mnenju mnogih razlagalcev drugi kozel le simbolno potrjuje pomen oz. učinek prvega.⁷⁶ Kozla sta si podobna zato, da oba skupaj predstavljata eno samo žrtev. Kozel za Gospoda je žrtev, ki je obredno zaklana in je izraz kesanja častilca, ki veruje v Božje usmiljenje in odpušča grehe, kozel za Azazela pa simbolno prikaže učinek daritve kozla za Gospoda.⁷⁷ Wenham meni, da gre v obredu kozla za Azazela za potrebo, da bi tudi ljudstvo nazorno videlo, da je greh res odstranjen. Ljudstvo obredov, ki jih je v svetišču opravil veliki duhovnik, ni videlo, vsi pa so lahko videli obred grešnega kozla. To vidno dogajanje je bilo tesno povezano s postom in pokoro, ne pa le lahek način, kako se znebiti greha.⁷⁸

3. Buttrick meni, da izraz Babilonci v Mišni (6,4) označuje *množico*, ki slepo verjame, da so njeni grehi preneseni na kozla. Ta napada kozla, sledi sprevedu, ki ga vodi in s klici navdušenja sprejme sporočilo o njegovi smrti, kot da bi ta resnično odstranjevala grehe.⁷⁹ Opis povsem ustreza Girardovemu pojmovanju vloge množice⁸⁰ v nasilnem preganjanju žrtve, toda treba je poudariti, da v 3 Mz 16 ne najdemo naročila, naj kozla preganjajo

⁷³ Rabi Abraham poudarja, da kozel ni mogel biti dar, ker ni bil zaklan. Rabi Eliezer nasprotno meni, da so Samaelu (Satanu) na veliki spravni dan dali pomiritveni dar in sicer zato, da ne bi izničil njihovih darov. Toda zanimiva je njegova izjava, da je bil žreb za Azazela namenjen za *kozla greha*, kar namiguje na prepletanje dveh različnih pojmovanj. Namen poslanja kozla v puščavo ni bil prekršiti postavo, ki strogo prepoveduje čaščenje drugih bogov, ampak izpolniti željo Boga, ki je ukazal kozla poslati v puščavo. Prim. Ramban (Nachmanides), *Commentary on the Torah*, 217-220.

⁷⁴ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah*, Yoma 6,1, v: *The Halakhah*, 242.

⁷⁵ Prim. R. Girard, *La violence et le sacré*, 63-101.

⁷⁶ Prim. H. Lesetre, *Bouc émissaire*, v: *Dictionnaire de la Bible*, 1872; J. H. Kurtz, *Offerings, Sacrifices and Worship in the Old Testament*, 408, 411; P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 111; H. D. M. Spence, J. S. Exel, *The Pulpit Commentary* II, 240, 242; T. H. Gaster, *Sacrifices*, v: *IDB* IV, 153.

⁷⁷ Prim. G. A. Buttrick, *The Interpreter's Bible* II, 78. Zgovorno je dejstvo, da ima kozel za Azazela v obredih velikega spravnega dne le obrobno vlogo, kar dokazuje dejstvo, da drugod v duhovniškem viru najdemo *daritev za greh* (ḥaṭṭā't) brez elementa grešnega kozla. Prim. D. P. Wright, *Day of Atonement*, v: *The Anchor Bible Dictionary* I, 75.

⁷⁸ Prim. G. J. Wenham, *The Book of Leviticus*, 237.

⁷⁹ Prim. G. A. Buttrick, *The Interpreter's Bible* II, 83.

⁸⁰ Prim. R. Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, 33, 121-145; R. Girard, *Le bouc émissaire*, 26, 85.

ali ubijejo, ampak le, naj ga izpustijo v puščavo. Izročilo v tem oziru veliko bolj popušča ljudskemu okusu.

4. 3 Mz 16 ne naroča niti ne omenja *zasmehovanja žrtve pred ubojem*. Izročilo pripoveduje, da so se Izraelci kljub temu zgledovali po Babiloncih, ki so kozla zasmehovali, preden so ga ubili. Girard poudarja, da je zasmehovanje žrtve ena izmed stalnic⁸¹ mehanizma grešnega kozla oz. izrazito znamenje izražanja soglasja, da je žrtev res kriva obtoženih zločinov.

5. Videli smo, da v številnih podobnih obredih grešnega kozla lahko najdemo tesno povezavo z očiščevanjem templja. Očiščevalni in uničevalni obredi so bili v antičnem svetu tesno povezani. Izgon nečistosti ni bil dovolj, njeno moč je bilo treba odstraniti s pomočjo *prekletstva, uničenja ali izгона*.⁸² Uničenje in izgon Girard navaja kot klasični sredstvi mehanizma grešnega kozla.⁸³ 3 Mz 16 ni zahtevala, da bi živali *poslali v smrt*. Toda Judje niso želeli, da bi se kozel vrnil.⁸⁴ Izročilo poroča, da je mož, ki je kozla odvedel, le-tega pahnil v prepad.⁸⁵ Targum Psevdo Jonatan pa pripoveduje, da je mož kozla izpustil v puščavi. Kozel naj bi nato sam šel na goro, tam pa ga je sunek vetra, ki naj bi ga poslal Gospod, vrgel v prepad.⁸⁶ Čeprav Maher meni, da Psevdo Jonatan s to izjavo izraža svoje zanimanje za čudeže,⁸⁷ poročilo Psevdo Jonatana, ob upoštevanju Girardove teorije, predstavlja izrazit primer prvotnih mitoloških opisov žrtvovanjskega nasilja, v katerem je krivda za uboj pripisana božanstvu in ne človeku, ki ga je v resnici zagrešil. Mnogi raziskovalci poudarjajo, da gre v zahtevi po smrti grešnega kozla za popuščanje ljudskemu praznoverju in nasprotovanje temu, kar je določala Postava.⁸⁸

⁸¹ Prim. R. Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, 132.

⁸² Zlo oz. tisti, ki ga je povzročil (prvotno so bile to po Girardu človeške žrtve) je bilo pogosto pregnano na kraj njegovega izvora ali na neko mesto, kjer bi njegove zle moči delovale v interesu tistega, ki ga je poslal. Prim. J. Milgrom, *Atonement, Day of*, v: *IDB S*, 79, 83.

⁸³ Prim. R. A. Segal, *The Myth and Ritual Theory*, 285.

⁸⁴ Prim. P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 100.

⁸⁵ Prim. *Tractates Tamid and Yoma. Mishnah, Yoma 6,5*, v: *The Halakhah*, 244-245.

⁸⁶ Prim. *Targum Pseudo Jonathan: Leviticus* (prev. M. Maher), T&T Clark, Edinburgh 1994, 3 Mz 16,10, 22, 169; *Targum Neofiti 1: Leviticus in Targum Onqelos to Leviticus* nasprotno soglašata s svetopisemskim besdilom 3 Mz 16,21-22, po kateri naj Aron kozla po pripravljenem možu le odpelje v puščavo in tam izpusti. Prim. *Targum Neofiti 1: Leviticus* (prev. M. McNamara), T&T Clark, Edinburgh 1994, 64; *Targum Onqelos to Leviticus* (prev. B. Grossfeld), T&T Clark, Edinburg 1988, 34.

⁸⁷ Prim. M. Maher, *Targum Pseudo Jonathan: Leviticus*, opomba št. 52 k 3 Mz,16; 169.

⁸⁸ Prim. H. Lesetre, *Bouc émissaire*, v: *Dictionnaire de la Bible*, 1873; P. A. Médebielle, *L'Expiation dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, 93; H. D. M. Spence, J. S. Exel, *The Pulpit Commentary II*, 242; D. P. Wright, *Azazel*, v: *The Anchor Bible Dictionary I*, 537; G. A. Buttrick, *The Interpreter's Bible II*, 78. Po Edersheimu gre za vpeljevanje novih idej s strani izročila, do katerega je prišlo dokaj pozno, saj v prevodu Septuaginte ta

6. V obredih, ki izražajo mehanizem grešnega kozla, ima po Girardu pomembno vlogo razkosanje oz. izmaličenje žrtve, ki simbolizira njeno prekletstvo. Razkosanje žrtve omenja Mišna (6,5) kot posledico tega, da je bila pahnjena v prepad.⁸⁹ Po učinkovitem delovanju mehanizma grešnega kozla oz. obnovljenem soglasju med člani skupnosti se prekletstvo obrne v blagoslov. Zato je žrtev pogosto pobožanstvena.⁹⁰ Tudi to pojmovanje je bilo verjetno prisotno v prvotnem obredu kozla za Azazela, na kar namiguje pojmovanje kozlov kot krajevnih demonov. Toda Sveto pismo v 3 Mz 17,7 jasno prepoveduje malikovanje kozlov-demonov.

7. Če je bil obred odstranitve zla s pomočjo grešnega kozla v podobnih obredih *resnično in nujno dejanje*, v obredu kozla za Azazela v 3 Mz 16 ne gre za pomiritev jeznega božanstva,⁹¹ ampak za simboličen prikaz odstranitve greha in krivde. Ta sicer izhaja iz obreda v prvotni obliki, vendar se od nje ga tudi radikalno oddalji. Vlogo, ki jo ima v podobnih obredih zunanja nečistost, ima v svetopisemskem besedilu osebni greh.

7. Sklep

3 Mz 16 med drugimi obredi velikega pravnega dne opisuje obred kozla za Azazela, ki je bil zaradi svoje obloženosti z grehi izraelskega ljudstva imenovan tudi grešni kozel. V času, ko so v vsem antičnem svetu kot krivce za naravne katastrofe, vojaške neuspehe in epidemije v zadoščenje bogovom žrtvovali celo človeške žrtve, hebrejsko Sveto pismo predstavlja takšno pojmovanje kot prazno ter opozarja na edini vzrok vsega zla - človekov greh. Izrael se svojemu idealu resnično Božjega ljudstva lahko približa samo, če je pripravljen priznati svojo krivdo in jo v ponižnem spoznanju svoje nepopolnosti izročiti Bogu.

Daritev kozla za Gospoda, ki se lepo umešča v teologijo Izraelovega kulta, se imenuje daritev za greh. Tej je pridružen starodavni obred kozla za Azazela, ki se je v Izraelovem neverjetnem teološkem razvoju v primerjavi s podobnimi antičnimi obredi iz nasilnega in dobesedno dojetega obreda izгона nečistosti preoblikoval v simbolični obred, ki le izraža učinek daritve za greh. Gre za obred, ki tako ljudstvo kot posameznika postavlja pred izbiro resničnega Boga ali bogov, ki so sad človeških interesov. Pred to odločitvijo se je znašlo tudi izvoljeno ljudstvo, ki je v praznovrnem strahu, da bi se njegova nečistost v podobi grešnega kozla kljub vsemu lahko vrni-

razvoj še ni prisoten. Prim. A. Edersheim, *The Temple: Its Ministry and Services, Chapter 16, The Day of Atonement*, URL=http://philologos.org/_eb-ttms/temple16.htm. 7. 6. 2004.

⁸⁹ Prim. J. Neusner (ur.), *The Halakhah*, 245.

⁹⁰ Prim. R. Girard, *La violence et le sacré*, 170-304; R. Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, 49-55, 117, 120.

⁹¹ Prim. R. Girard, *La violence et le sacré*, 21.

la, preprečilo vsako možnost, da bi se to moglo zgoditi. V svoji razlagi svetopisemskega besedila, ki jo podaja judovsko izročilo, je tudi Izrael podlegel vplivu okoliških narodov in v obredu kozla za Azazela raje izbral evforijo, ki je s sproščanjem sovražnih strasti nad grešnim kozlom in navdušenjem nad smrtjo preganjanega bitja predstavljala pravi spektakel. Sprejetje Božje ponudbe odpuščanja je namreč tako za posameznika kot za skupnost zahtevna odločitev. Je izbira, zaznamovana z bolečino ločitve od vsega, kar ugaja človeškemu egoizmu. Poleg tega da je radikalno povezana s ponižnim priznanjem lastne grešnosti, je tudi zavezujoča in zahteva sprejetje odgovornosti za svoja dejanja.

Mehanizem grešnega kozla, kot ga imenuje René Girard, predstavlja lahek način, kako se znebiti lastne odgovornosti s tem, da jo naprtimo drugemu, v resnici ni nič drugega kot človekova samoprevara in laž. Glavni prispevek Girardove teorije je v tem, da je s svojo analizo najrazličnejših besedil, ki mitologizirajo nasilje, opozoril na naivnost njihovega razlaganja. Njegovo spoznanje o edinstvenosti svetopisemskih besedil v tem pogledu, pomenljivo dopolnjuje raziskave svetopisemskih strokovnjakov, ki se osredotočajo na zgodovinski razvoj besedil in njihov pomen s tem, da opozarja na značilne elemente nasilja, prisotne v vseh človeških družbah, in njihovo zavrnitev v svetopisemskem besedilu.

Svetopisemski obred kozla za Azazela tako ni le eden izmed številnih obredov starega Izraela, ampak razkriva vzorec vseh uničujočih odrešenjskih utopij. Iz tega antičnega obreda izhaja namreč tudi sodobni pomen izraza grešni kozel, ki so ga v svojem življenju izkusili vsi Božji preroki in celo Božji Sin. Naraščajoče razkrivanje nedolžnosti žrtev v Svetem pismu je tisto, na katerem temeljijo sodobna merila človekovega dostojanstva. Mitičnih zgodb, ki pripovedujejo o neštevilnih žrtvah kot nujnih za odvrnitev vseh mogočih katastrof, danes ne moremo več brati kot zgolj nedolžne pripovedi. Dejansko gre za prelaganje odgovornosti na najbolj krut način. Ker se človek, ujet sam vase, ne more soočiti z bolečino svoje odtujitve od Boga, prizadene nedolžnega, povsem naključno izbrano žrtev, ki je nepomembna zato, ker nima nikogar, ki bi jo branil. Miti prikrivajo nasilje nad nedolžno žrtvijo s tem, da jo prikazujejo kot nesporno krivo vseh obtožb. Žrtev, katere identiteto so miti izničili, celo demonizirali, s pomočjo svetopisemskega sporočila spet dobi svoj glas. Obred kozla za Azazela ima tako širše etične in epistemološke posledice in tudi sodobnega človeka postavlja pred izbiro.

Človekovo dostojanstvo, ki izvira iz njegove bogopodobnosti, je tudi danes vedno znova potisnjeno v kot. Če so bili antični narodi obsedeni z očiščevanjem nečistosti, najdemo v sodobnem svetu pravo obsedenost s tekmovalnostjo za moč, uspeh, priljubljenost ... V prizadevanju biti prvi, vladati zavist in sovraštvo, ki se izražata v takšnem ali drugačnem izvajanju moči, kjer cilj posvečuje sredstva. Tudi danes se človekovo dostojanstvo tepta na vse mogoče načine, žrtve pa dodatno izrablja še s tem, da polnijo

prve strani časopisov in predstavljajo osrednje novice televizijskih poročil. Od fotografije lačnega otroka in neštevilnih oblik revščine bi bilo treba preiti k dejanjem. Toda trpljenje teh ljudi v vrtincu političnih in drugih interesov ostaja neopaženo; tisti, ki ga opazujejo dan za dnevno, postanejo zanj neobčutljivi; odgovornosti za njihove stiske ne prevzame nihče. Res je, da je po zaslugi judovske-krščanske kulture, ki je oblikovala temelje sodobnega sveta, slišati veliko glasov, ki opozarjajo na zlorabe človekovega dostojanstva, toda izogibanje odgovornosti za drugega je še vedno v nebo vpijoče dejstvo. Formalno izraženo zavzemanje za človekovo dostojanstvo, se namreč preverja le v osebnem ravnanju vsakega posameznika, skupnosti, institucij, politike in vseh področij življenja.

Kristjani smo poklicani, da se na vseh področjih življenja zavzemamo za moralno prenovo sistemov, v katerih živimo. Šele v približevanju idealu, ki ga teologija duhovniškega vira tretje Mojzesove knjige izraža v priporočilu: »Bodite sveti, kajti jaz, Gospod, vaš Bog sem svet« (3 Mz 19, 2), se namreč pokaže, v kakšnega Boga verujemo.

Povzetek: Mojca Bertancel, Obred kozla za Azazela v 3 Mz 16 in judovskem izročilu. Oddalžitev Izraela od prvotnih obredov grešnega kozla v luči teorije Renéja Girarda

René Girard trdi, da antični miti prikrivajo kolektivno nasilje, medtem ko ga svetopisemska besedila predstavljajo kot neupravičeno. Ta razprava obravnava obred kozla za Azazela v 3 Mz 16 in judovskem izročilu. Obred je bil prvotno opravljan v času nevarnosti in je imel učinek očiščevanja svetišča. Kasneje je bil vključen v obredje velikega pravnega dne, ko so izmed dveh kozlov prvega darovali kot daritev za greh, drugega pa poslali Azazelu v puščavo in tam izpustili. Etimologija izraza Azazel je negotova, večina raziskovalcev pa meni, da je Azazel ime demona. Vloga grešnega kozla v podobnih obredih antičnega Bližnjega vzhoda je bila magična odstranitev zla, nečistosti, bolezni ali pomiritev božje jeze. Toda v svetopisemskem obredu je Azazel nemočna figura, ki ne more biti predmet čaščenja. Prenos grehov na kozla je le simbol. To je posledica Izraelovega edinstvenega pojmovanja, da svetišče omadežujejo grehi vseh članov skupnosti in ne nečistost, za katero naj bi bil kriv posameznik oz. grešni kozel. Analiza obreda kozla za Azazela v 3 Mz 16 in judovskem izročilu obravnava nekatere pomembnejše elemente Girardove teorije. Čeprav so v judovskem izročilu v obilnejši meri kot v svetopisemskem besedilu prisotni ostanki nasilja nad žrtvijo, tudi to svoje sporočilo oblikuje na temelju osebne odgovornosti in kesanja. Analiza obreda kozla za Azazela v 3 Mz 16 in judovskem izročilu v primerjavi s podobnimi obredi antičnega Bližnjega vzhoda in v luči teorije Renéja Girarda izpostavlja edinstvenost Izraelovega pojmovanja Boga.

Ključne besede: veliki spravni dan, obred kozla za Azazela, grešni kozel, nasilje, nečistost in magija, greh in osebna odgovornost, René Girard.

Summary: Mojca Bertancel, The Rite of the Goat for Azazel in Lev 16 and in Jewish Tradition. Departure of Israel from Original Scapegoat Rites in the Light of the Theory of René Girard

René Girard claims that ancient myths camouflage collective violence whereas biblical texts reveal it as unjustified. This paper deals with the ritual of the goat for Azazel as described in Lev 16 and in the Jewish tradition. The ritual of the goat for Azazel was originally celebrated in times of danger and its effect was the purifying of the sanctuary. Later, it was included in the rituals of the Day of Atonement, when one of the

two male goats was sacrificed as a sin offering and the other one was sent to Azazel in the desert and dispatched there. The etymology of the expression Azazel is uncertain, but most researchers believe that Azazel is the name of a demon. The role of the scapegoat in analogous rituals of the Ancient Near East was to magically eliminate evil, uncleanness, illness or to calm god's anger. In the biblical ritual, however, Azazel is an impotent figure, which is not a subject of veneration. The transfer of sins to the goat is only symbolic. This is a consequence of Israel's unique conception that the temple is made unclean by the sins of all members of the community and not by the impurity of one single individual or of the scapegoat. The analysis of the ritual of the goat for Azazel in Lev 16 and in the Jewish tradition deals with some more important elements of Girard's theory. Although in the Jewish tradition the traces of violence are present to a larger extent than in the biblical text, also the latter forms its conceptions on the basis of personal responsibility and repentance. The analysis of the ritual of the goat for Azazel in Lev 16 and in the Jewish tradition in comparison with analogous rituals of the Ancient Near East and in the light of the theory of René Girard exposes the uniqueness of Israel's conceptions of God.

Key words: the Great Day of Atonement, the ritual of the goat for Azazel, scapegoat, violence, impurity and magic, sin and personal responsibility, René Girard